

Sagita Mirjam Sunara

Rekonstrukcija postava prve restauratorske izložbe u Hrvatskoj

Sagita Mirjam Sunara
Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu
HR – 21 000 Split, Glagoljaška bb

UDK: 7.025.4(497.5):069
069.02(497.5)Zagreb):7
Izvorni znanstveni rad/Original Scientific Paper
Primljen/Received: 4. 6. 2014.

Ključne riječi: konzerviranje – restauriranje, izložba, Muzej za umjetnost i obrt, Zvonimir Wyrubal, Vladimir Tkalčić, Drugi svjetski rat

Key words: conservation – restoration, exhibition, Museum of Arts and Crafts, Zvonimir Wyrubal, Vladimir Tkalčić, World War II

Početak 1946. godine Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu priredio je didaktičku izložbu o konzerviranju i restauriranju umjetnina; prvu takvu izložbu u Hrvatskoj. Po svemu sudeći, autor izložbe bio je Zvonimir Wyrubal, voditelj restauratorske radionice Muzeja. Premda izložba nije bila popraćena katalogom, njezin se likovni postav može gotovo do u detalje rekonstruirati na temelju nekoliko arhivskih dokumenata. U radu se prvi put navode umjetnine koje su bile prikazane na izložbi, opisuje njihov razmještaj u izložbenom prostoru i donosi sadržaj legendi koje su ih pratile.

Većina izloženih umjetnina pripadala je repertoaru predmeta koji su početkom Drugog svjetskog rata evakuirani iz pravoslavnih crkava i manastira na području Nezavisne Države Hrvatske i preneseni u Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu; u radu se sažeto opisuje akcija spašavanja tih umjetnina i njezino značenje za osnivanje prve javne restauratorske radionice u Hrvatskoj.

U ovome se radu obrađuje izložba kojom je u veljači 1946. godine restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu predstavila svoje djelovanje javnosti.¹ Bila je to prva restauratorska izložba u Hrvatskoj i stoga vrlo značajna

¹ Zahvaljujem Tomislavu Wyrubalu što mi je ustupio na korištenje građu iz osobnog arhiva svoga oca Zvonimira. Andrei Klobučar, voditelj Zbirke tekstila i modnog pribora Muzeja za umjetnost i obrt, zahvaljujem što mi je, dok je obnašala dužnost voditeljice Odjela dokumentacije i arhiva, dala na uvid arhivsku građu o restauratorskoj izložbi. Sadašnjoj voditeljici Dokumentacijske službe Muzeja za umjetnost i obrt, Antoniji Dejanović, zahvaljujem na skeniranju fotografija i dokumenata iz Tkalčićeva arhiva. Osobitu zahvalnost iskazujem Miroslavu Gašparoviću, ravnatelju Muzeja za umjetnost i obrt, koji mi je omogućio besplatno korištenje arhivskoga gradiva. Zahvalu također upućujem dr. sc. Marini Bregovac Pisk, kustosici Zbirke slika, grafika i skulptura Hrvatskog povijesnog muzeja, koja mi je pomogla u rasvijetliti sudbinu umjetnina koje su nekoć bile u Muzeju Srba u Hrvatskoj.

za afirmaciju restauratorske profesije, ali i za proširenje djelatnosti restauratorske radionice Muzeja.

Izložba se u arhivskim dokumentima spominje pod različitim nazivima: „Restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt“,² „Konzerviranje umjetnina“³ i „Konzerviranje i restauriranje umjetnina“.⁴ Usporedo s njom u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu održavala se izložba o povijesti i radu toga muzeja. Ta se izložba u arhivskim dokumentima također vodi pod različitim nazivima: „Povijest Muzeja za umjetnost i obrt i njegova djelatnost“,⁵ „Povijest i rad Muzeja“,⁶ „Historijat, organizaciona struktura i rad Muzeja za umjetnost i obrt“.⁷ Osim različitih naziva, u dokumentima se navode i različiti datumi održavanja dviju izložbi: negdje piše da su održane između 10. i 17. veljače 1946. godine, u tzv. *Tjednu kulture*,⁸ a drugdje da su se mogle razgledati od 1. veljače do 1. ožujka 1946. godine.⁹

Zbog nedostatka financijskih sredstava, restauratorska izložba nije bila popraćena katalogom, ali pisani trag o njoj ipak postoji. O izložbi je, naime, pisao Zvonimir Wyrubal, voditelj restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i

² Muzej za umjetnost i obrt – Arhiv muzeja (nadalje ovom kraticom: MUO-AM), inv. br. 2035/1946/2.

³ MUO-AM, inv. br. 679/1946/2.

⁴ Osobna ostavština, Wyrubal (nadalje ovom kraticom: OO, Wyrubal; osobnu ostavštinu čuva sin Zvonimira Wyrubala, Tomislav Wyrubal), Plan izložbe „Konzerviranje i restauriranje umjetnina“ održane u Muzeju za umjetnost i obrt 10 – 17. veljače 1946., bez nadnevk.

⁵ MUO-AM, inv. br. 1033/1946/1.

⁶ Vidi bilj. 3.

⁷ MUO-AM, Arhiv Zdenke Munk, kopija spisa s popisom izložbene djelatnosti Muzeja za umjetnost i obrt u razdoblju od 1945. do 1958. godine.

⁸ Vidi bilj. 3. U napomeni stoji: *Izložbe „Povijest i rad muzeja“ i „Konzerviranje umjetnina“ održane su od 10. – 17. veljače povodom „Tjedna kulture“*. U dokumentu iz bilj. 4 napominje se da je [u] arhivu Zdenke Munk nađen (...) spis s popisom izložbene djelatnosti MUO u razdoblju od 1945-1958 te se u tom spisu kao datum održavanja izložbe [o povijesti i radu muzeja, op. a.] navodi 10.2.-17.2. i izložba se zove *Historijat, organizaciona struktura i rad Muzeja za umjetnost i obrt*.

⁹ MUO-AM, inv. br. 1033/1946/1; MUO-AM, inv. br. 2035/1946/2.

1 Zvonimir Wyroubal u restauratorskoj radionici Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt u srpnju 1943. (osobna ostavština Z. Wyroubala,) Zvonimir Wyroubal in the restoration workshop of the Croatian State Museum of Arts and Crafts, July 1943 (personal legacy of Z. Wyroubal)

obrt u Zagrebu (sl. 1). U članku „Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt i naša prva restauratorska izložba“¹⁰ Wyroubal bilježi da je restauratorska izložba nosila naziv „Konzerviranje i restauriranje umjetnina“ i da je održana od 10. do 17. veljače. Iste podatke o nazivu i trajanju izložbe nalazimo na planu izložbe koji je sačuvan u njegovoj osobnoj ostavštini.¹¹

Wyroubal u članku objašnjava da je izložba trebala upoznati nadležne ustanove i širu javnost s radom restauratora i omogućiti da se rad i djelovanje muzejske radionice prošire. U kratkim crtama opisuje koncepciju izložbe, ali ne navodi koje su umjetnine bile izložene niti kako je izložba bila postavljena. Srećom, sačuvano je nekoliko arhivskih dokumenata temeljem kojih je moguće gotovo do u detalje rekonstruirati postav izložbe.

Najprije, tu je plan izložbe iz Wyroubalove osobne ostavštine: dokument u kojemu se na četiri, rukom pisane stranice, nabrajaju slike i skulpture prikazane na izložbi, a uz

svaki je izložak zapisan tekst legende.¹² U arhivu Muzeja za umjetnost i obrt pronađena je skica tlocrta izložbene prostorije na kojemu je, prema tematskim cjelinama, označen raspored izložaka (sl. 2). Nadalje, u muzejskom je arhivu pronađeno trinaest cedulja (legendi) koje opisuju izložke,¹³ tekst na ceduljama odgovara tekstu iz plana izložbe koji se čuva u Wyroubalovoj osobnoj ostavštini. Budući da su u planu izložbe navedene samo šifre vlasnika umjetnina, ali ne i njihovi nazivi, trebalo je proučiti pismenu dokumentaciju restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu da bi se utvrdilo o kojim je predmetima riječ. Ta se dokumentacija danas čuva u arhivu Hrvatskog restauratorskog zavoda.

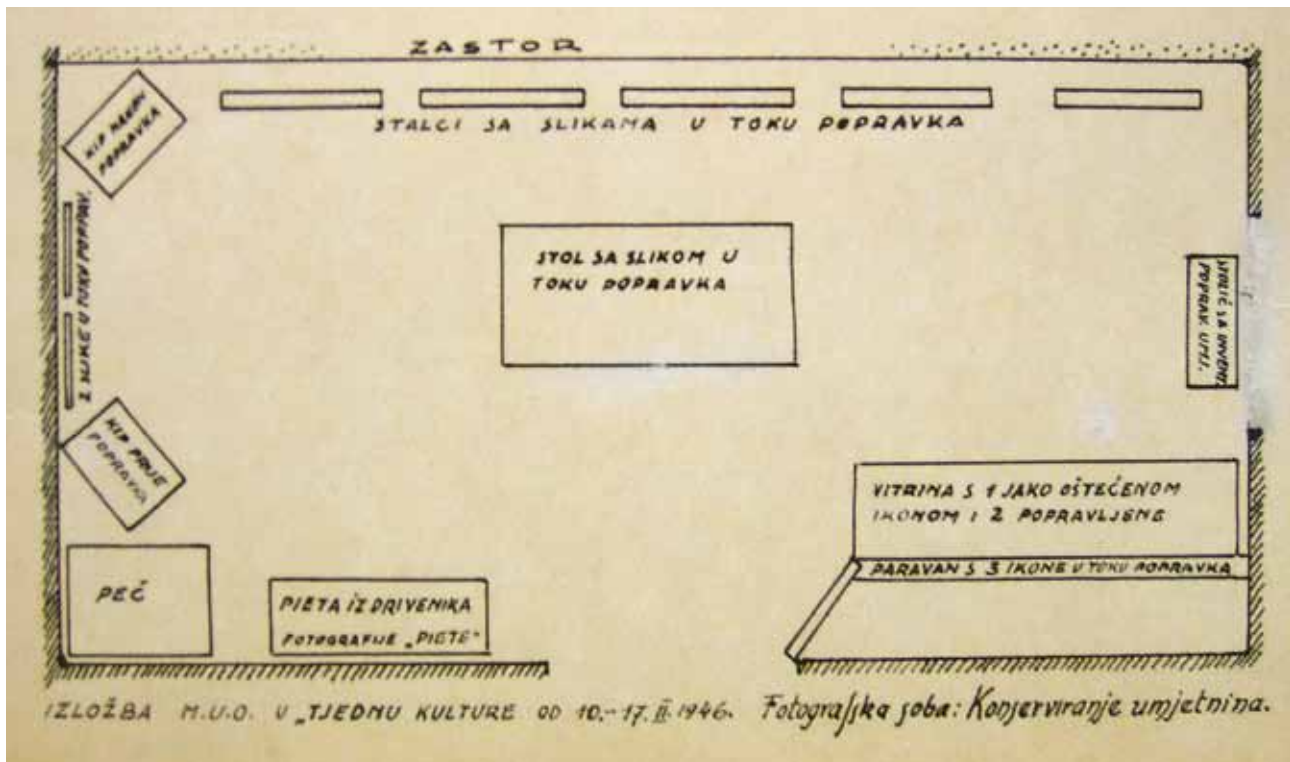
U nastavku teksta opisana je idejna koncepcija izložbe i njezin likovni postav. Raspravljeno je pitanje autorstva izložbe i njezinoga značaja. Jedno manje poglavlje posvećeno je temi spašavanja pokretnih spomenika iz pravoslavnih crkava i manastira početkom Drugog svjetskog rata, budući da je glavnina predmeta koje je publika mogla vidjeti na

10 Wyroubal, Z. (1965.): Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt i naša prva restauratorska izložba, *Vijesti muzealaca i konzervatora NR Hrvatske*, 3: 116 – 117, Zagreb.

11 Vidi bilj. 4.

12 Vidi bilj. 4.

13 Nacr i legende čuvaju se u fasciklu s materijalima o dvjema izložbama koje su održane povodom „Tjedna kulture“: MUO-AM, Izložba MUO – 10. – 17. 2. 1946.

2 Skica tlocrta izložbene prostorije s označenim rasporedom izložaka (Arhiv MUO)

Sketch of the ground plan of the exhibition room with marked disposition of exhibits (Archives of the Museum of Arts and Crafts)

izložbi upravo tako dospjela u Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu.

IDEJNA KONCEPCIJA IZLOŽBE

Restauratorska izložba koja je 1946. godine upriličena u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu publici je predstavila metodologiju i tehnologiju rada muzejske restauratorske radionice. Wyroubal u svom članku piše da je izložba bila osmišljena tako da je *jasno bio vidljiv ne samo sav postupak popravka raznovrsnih oštećenja na slikama rađenim svim tehnikama te drvenoj polihromiranoj plastici, nego su bile zorno prikazane i sve administrativne i tehničke pripreme, koje se vrše prije nego što se počnu ikakvi radovi na samoj umjetnini*.¹⁴ Administrativni i tehnički poslovi odnose se na inventariziranje, odnosno bilježenje osnovnih podataka o predmetu,¹⁵ opisivanje zatečenog stanja te fotografiranje predmeta prije restauratorskih radova.¹⁶

Na izložbi je bilo prikazano šesnaest umjetnina – tri naest slika i tri drvene polikromirane skulpture – svaka u različitoj fazi restauratorskoga postupka. Najveći broj izloženih umjetnina potjecao je iz pravoslavnih crkava i

manastira; bili su to predmeti koje je prof. Vladimir Tkalčić, ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, početkom Drugoga svjetskog rata dopremio u muzej kako bi ih spasio od pljačke i uništavanja. Izložene umjetnine nisu bile reprezentativne po svojoj povijesnoumjetničkoj vrijednosti, već po konzervatorsko-restauratorskoj problematici. Umjesto predmetnih legendi, pratile su ih tematske legende koje su opisivale vrste i uzroke oštećenja te nabrajale izvedene radove. Ukoliko je umjetnina bila u postupku restauriranja ili je tek trebala biti restaurirana, u tekstu je bilo navedeno koji radovi predstoje. Posjetitelji su na izložbi također mogli vidjeti i upoznati se s alatima i opremom kojom se restauratori služe u radu.

LIKOVNI POSTAV IZLOŽBE

Izložba je bila priređena u fotografskoj sobi u prizemlju Muzeja za umjetnost i obrt.¹⁷ Usporedimo li skicu tlocrta izložbene prostorije s planom izložbe iz Wyroubalove osobne ostavštine, možemo zaključiti da je predviđeni smjer kretanja posjetitelja bio suprotan od smjera kretanja kazaljke na satu.

Logično bi bilo – a tako je i naznačeno u planu izložbe – da se posjetitelj najprije upozna s poslovima koji prethode

¹⁴ Wyroubal, Zvonimir (1965.): nav. dj. 117.

¹⁵ Redni (radionički) broj predmeta, podatak o vlasniku, podatak o temi ili sadržaju djela te podatak o autoru.

¹⁶ Ukoliko je na umjetnini postojala signatura, i ona je fotografirana. Osnovni podaci o umjetnini, opis zatečenoga stanja i inventarni broj fotografija u fototeci upisivani su u dokumentacijski karton umjetnine.

¹⁷ Taj je podatak zabilježen ispod skice tlocrta prostorije na kojoj je označen raspored izložaka: Izložba M.U.O. u „Tjednu kulture“ od 10.-17. II. 1946. Fotografjska soba: Konzerviranje umjetnina.

3 Nepoznati slikar, *Carske dveri (Navještenje)*, 17.–18. st. – detalj oštećenja (Arhiv MUO, broj fototeke: 1394, foto: Z. Munk, 1942.)

Unknown painter, *Emperor's Palace (Annunciation)*, 17th–18th century – detail of the damage (Archives of the Museum of Arts and Crafts, photo archive number: 1394, photo: Z. Munk, 1942)

4 Nepoznati slikar, *Carske dveri (Navještenje)*, 17.–18. st. – stanje prije restauratorskog zahvata (Arhiv MUO, broj fototeke: 1393, foto: Z. Munk, 1942.)

Unknown painter, *Emperor's Palace (Annunciation)*, 17th–18th century – condition prior to restoration works (Archives of the Museum of Arts and Crafts, photo archive number: 1393, photo: Z. Munk, 1942)

restauratorskom zahvatu. Desno od ulaznih vrata, međutim, nije bila izložena radionička dokumentacija. Umjesto toga, iza zid je bila postavljena vitrina s tri ikone: jednom jako oštećenom i dvjema koje su bile restaurirane. (Tako je, pretpostavljamo, diktirao prostor.) Uz oštećenu ikonu – riječ je o ikoni s prikazom sv. Ivana Preteče¹⁸ – stajala je cedulja s natpisom: *Usljed vlage i promjena temperature podloga se je zajedno sa bojom odlijepila od daske. Takova slika zahtijeva hitan popravak. U našoj muzejskoj radionici ih je*

18 Hrvatski restauratorski zavod – Arhiv Zavoda (nadalje ovom kraticom: HRZ-AZ), Pisana dokumentacija, 248. Sv. Ivan Preteča. Ikona. [Autor: nepoznat, vlasnik: Bjel. 14, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 28. veljače 1946.] U izvješću stoji: *Tempera na dasci. Dask je pukla na dva dijela, crvotočna i svinuta. Boje zajedno s podlogom su se odlijepile skoro preko cijele ikone, stoje uzdignute, a jedan veliki dio ispucao i odlijepio se, te stoji rasut na dasci. Jedan dio, po prilici 1/10 se je izgubila, ili potpuno smrvila. Slijepio dasku. Skoro cijelu sam ikonu morao skinuti sa daske i nanovo slijepiti. Lijepio sam emulzijom želatine i venecijanskog terpentina. Donekle očistio boje i lakirao damarom i voskom.*

Bjelovarska ikona s prikazom Jovana Preteče spominje se u katalogu zbirke ikona Odjela Srba u Hrvatskoj, vidi: Borčić, V. (1974): *Zbirka ikona Odjela Srba u Hrvatskoj*, str. 16 [red. br. 7]. U katalogu je objavljena i crno-bijela fotografija te ikone (slika br. 1).

*popravljen velik broj.*¹⁹ Pored te ikone bila su izložena dva ulomka ikona iz manastira Velika Remeta,²⁰ a pratio ih je natpis: *I ove su dvije ikone bile u istom stanju kao i lijeva, samo je još i daska jako izjedena crvotočinom, pa je zakitana.*²¹ Budući da se iza vitrine nalazio paravan na kojemu su također bile izložene umjetnine, može se zaključiti da je vitrina bila stolna, s plitkim staklenim zvonom.

Na tlocrtu izložbene prostorije označeno je da su se na paravanu iza vitrine nalazile tri ikone u toku popravka. U

19 Vidi bilj. 4: str. 1 [red. br. 3]. Potrcrtani dijelovi teksta na izložbenim su legendama bili istaknuti crvenom bojom.

20 HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 102. Fragmenti ikona. [Autor: nepoznat, vlasnik: Vel. Rem 129 /1,2,3/, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 31. rujna 1945.] U izvješću stoji: *Tempera na dasci. Boja s grundom otpala tako, da su u glavnom srednji, ujedno najvažniji dijelovi, sačuvani. Drvo je jako crvotočno, naročito na prednjoj strani, gdje je boja otpala. Površina ikone je jako prljava. I sačuvani su se dijelovi mjestimice odlijepili, napose oni dijelovi, gdje je preko daske platno. Dasku zakitao, dijelove koji se odljepljuju slijepio. Očistio sačuvane dijelove. Dasku sa stražnje strane natopio firnisom.*

21 Vidi bilj. 4: str. 1 [red. br. 4].

5 Nepoznati slikar, *Carske dveri (Navještenje)*, 17. – 18. st. – stanje nakon restauratorskog zahvata koji je Wyroubal izveo 1943. (Arhiv MUO, broj fototeke: 1776a, foto: Z. Wyroubal, 1943.)

Unknown painter, *Emperor's Palace (Annunciation)*, 17th–18th century – condition following restoration works carried out by Wyroubal in 1943 (Archives of the Museum of Arts and Crafts, photo archive number: 1776a, photo: Z. Wyroubal, 1943)

planu izložbe, međutim, spominju se dva portreta i jedna ikona. Prvi je bio portret Danila Plevickya²² uz koji je stajao natpis: *Uljena slika lakirana lanenim firnisom koji je nepodesan za lakiranje slika. Tokom sušenja firnis se je stisnuo u kapljice i jako potamnio. Sad ga je gotovo nemoguće odstraniti bez opasnosti po boje slike. Lijeva polovica slike je čišćena.*²³ Pored te je slike stajao portret Sebastijana Ilića, rad nepoznatog majstora iz fruškogorskog manastira Gomirje.²⁴ Na popratnoj

22 HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 259. Arhim. Danilo Plevicky. Portret [Autor: nepoznat, vlasnik: ? 30, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 9. ožujka 1946.] Wyroubal ovako opisuje umjetninu i izvedeni zahvat: *Ulje na platnu. Premazano lanenim firnisom, koji se je skupio u kapljice i vrlo jako potamnio. Na više mjesta su boje izgrebene. Skinuo la neni firnis u glavnom struganjem, jer je vrlo tvrd. Retuširao izgrebena mjesta damar bojama. Lakirao damarom i voskom.*

23 Vidi bilj. 4: str. 1 [red. br. 5].

24 HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 258. Sebastijan Ilić. Portret [Autor: nepoznat, vlasnik: Gomirje 156, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 9. ožujka 1946.] *Ulje na platnu. Jako slika lakirana, lak prljav i potamnio, popraskan broncom, jer je okvir broncirani, a da nije skinut sa slike. Skinuo stari lak žestom i terpentinom. Ostrugao veće mrlje bronze, no sve se nisu dale skinuti, jer su boje slike dosta osjetljive. Lakirao damarom i voskom.*

6 Nepoznati slikar, *Portret Jefte Ljubibratića*, 18. st. – stanje prije restauratorskog zahvata (Arhiv MUO, broj fototeke: 1797, foto: Z. Wyroubal, 1943.)

Unknown painter, *Portrait of Jefta Ljubibratić*, 18th century – condition prior to restoration works (Archives of the Museum of Arts and Crafts, photo archive number: 1797, photo: Z. Wyroubal, 1943)

je cedulji pisalo: *Uljena slika, lakirana dobrim lakom no taj je nanesen suviše gust. Lak, kad je potamnio, uprljan i oštećen, daje se lako odstraniti, pa se s njim odstranjuje i sva prljavština, koja je na slici. Okvir je bronzirani a da nije skinut sa slike, pa je njime poprskana cijela slika. Te se kapljice bronze teško odstranjuju. Slika je djelomično očišćena.*²⁵ Treći izložak na paravanu bila je dijelom očišćena ikona *Kristovo rođenje*.²⁶ *Sa nelakirane slike, prljavština, koja se tokom vremena na njoj nakupi, teško se skida, a često se ni ne može potpuno skinuti, jer boja postaje s vremenom porozna, pa se prljavština uvuče u te pore,* pisalo je na cedulji, uz napomenu: *Slika je djelomično očišćena.*²⁷

Sljedeće što je posjetitelj mogao vidjeti bio je stolić na kojemu se se nalazile četiri kutije s dokumentacijskim kartonima i uz njih cedulja: *Svaka slika ili skulptura, kada dodje u popravljao, inventira se i to: rednim brojem, po vlasniku, po sadržaju i po autoru, ako je poznat. Na svakoj inventarnoj*

25 Vidi bilj. 4: str. 1 [red. br. 6].

26 HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 247. Kristovo rođenje. Ikona. [Autor: nepoznat, vlasnik: Petri 9, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 28. veljače 1946.] U restauratorskom izvješću stoji: *Miješana tehnika tempera i ulja na dasci. Nije firnisana i nije la kirana. Očistio temperom i žestom. Lakirao damarom i voskom.*

27 Vidi bilj. 4: str. 1 [red. br. 7].

7 Nepoznati majstor, *Pietà*, 15. st. – detalj Bogorodice, Krista i sv. Ivana prije skidanja boje (Arhiv MUO, broj fototeke: 1604, foto: T. Stahuljak, 1942.)

Unknown maestro, *Pietà*, 15th century – detail of the Virgin Mary, Christ and St. John before the paint was taken off (Archives of the Museum of Arts and Crafts, photo archive number: 1604, photo: T. Stahuljak, 1942)

cedulji naznači se redni broj i stanje prije popravka. Nakon popravka se zabilježi na njoj sav rad, koji je na slici ili kipu izvršen.²⁸ Pored kutija su vjerojatno stajale četiri fotografije *Carskih dveri* iz fruškogorskog manastira Petkovića (sl. 3, 4, 5).²⁹ Te fotografije nisu označene na nacrtu s rasporedom izložaka, ali se spominju u planu izložbe, a sačuvana je i cedulja koja je uz njih stajala: *Prije nego se počne ikakav popravak, slika ili kip se fotografira. Iste se snimke učine i nakon popravka. Ako je primjenjen kakav naočiti postupak, snima se slika i u toku samog popravka.*³⁰

28 Vidi bilj. 4: str. 1 [red. br. 1].

29 HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 7. *Carske dveri*. [Autor: nepoznat, vlasnik: Petkovića 2, izvješće sastavio: Zvonimir Wyrubal, 1942. i 12. kolovoza 1943.] Wyrubal je u dva navrata radio na ovoj umjetnini. U izvješću iz 1942. godine stoji: *Carske dveri, tempera na drvu. Boje su pocrnile od dima i blata. Neki dijelovi manjkaju, jer se grund ljušti od daske. Inače su boje jako ispucale, na mnogim mjestima se je grund odlijepio od daske, pa su tako nastale nupuhline. Najprije sam otpale dijelove, u koliko su postojali, priljepio emulzijom damara i gumiarabike. Zatim sam sitne nupuhline i pukotine s uzdignutim rubovima priljepio razrijeđenim damarom i izgadio ih. Kad se je to posušilo očistio sam ikonu terpentinom, zatim posve malo u vodi ovlaženom vatom i konačno benzinom. Ikona se je tako dala posve lijepo očistiti. Kasnije sam ju jedanput premazao razrijeđenim damarom, i konačno posve tankim slojem voska rastopljenog u terpentinu. Da dobijem jednoličan sjaj, istrljao sam ju pamučnom krpom. U kolovozu 1943. godine Wyrubal je dopisao sljedeći tekst: *Usljed promjene temperature počela se je boja po cijelim dverima nadizati, pucati i otpadati. Na mjestima koja sam slijepo kod prvog popravka drži se boja posve dobro, te na tim mjestima ne otpada. Napuhle, uzdignute i ispucale dijelove priljepio sam rastopinom damara u terpentinu 1:2, izgadio i kad je bilo suho istrljao krpom da dobijem jednoličan sjaj. Na kartonu stoji napomena da se u fototeci čuva pet (crno-bijelih) fotografija i jedna u boji.**

30 Vidi bilj. 4: str. 1 [red. br. 2].

Na nacrtu vidimo da se nasuprot ulaza nalazilo pet stalaka na kojima su bile slike u različitim fazama restauratorskog zahvata. Slijedimo li plan izložbe, zaključujemo da su posjetitelji u toj grupi mogli vidjeti portret Jefe Ljubibratića (sl. 6), rad nepoznatog slikara,³¹ uz koji je stajao natpis: *Uljena slika, radjena na suviše masnoj i nečistoj podlozi, puca, ljušti se i odljepljuje. Te ljuske, u koliko nisu posve otpale i izgubile se, mogu se slijepiti i učvrstiti. Mjesta na kojima boja manjka zakitaju se i retuširaju. No, ako je tako izgubljen koji važan dio crteža / oko, nos i t.d. / to se on ne nadoknađuje. Slika je već bila popravljena, ali loše. Sad je slijepljena, ali nije još kitana ni retuširana.*³² Na primjeru ikone Sv. Matija i Andrija iz manastira Krušedol³³ posjetitelji su mogli vidjeti kako slika izgleda nakon čišćenja i podljepljivanja nestabilnog slikanog sloja. Na cedulji uz ikonu pisalo je: *Tempera na dasci. Usljed sušenja i stezanja daske, podloga puca i otpada. Ikona je očišćena, dijelovi, koji su se odlijepili, učvršćeni su, no još nije kitana ni retuširana.*³⁴ Na trećemu je stalku bio izložen još jedan predmet iz manastira Krušedol, dio ikonostasa s prikazom sv. Šimuna i sv. Luke.³⁵ Ta je umjetnina, kako se moglo pročitati na cedulji, bila u završnoj fazi restauriranja: *Tempera na dasci, ista kao i lijeva. Očišćena, slijepljena, zakitana i retuširana. Zlato je retuširano žutom bojom.*³⁶ Na četvrtome stalku vjerojatno je stajao portret vojvodanske slikarice Kate Jovanović (Katke Ivanović).³⁷ Natpis uz sliku objašnjavao je s kakvim su problemom restauratori tu bili suočeni: *Posljedice namatanja slike. Usljed toga, što je slika bila skinuta sa nutarnjeg okvira i smotana, boje i podloga su*

31 HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 21. Jefa Ljubibratić, austrij. general. Ulje na platnu. [Autor: nepoznat, vlasnik: ? 24, izvješće sastavio: Zvonimir Wyrubal, siječanj 1943.] U Wyrubalovu izvješću iz siječnja 1943. godine piše: *Portret, ulje na platnu. Platno je grundirano crvenim bolus grundom. Boje se uslijed slabe preparature grunda ljušte u većim pločicama. Portret je već popravljivan uljenom bojom. Od originala je uglavnom ostala glava i pozadina. Kaput je skoro čitav naknadno naslikan. No, i poslije tog popravka boje su otpadale / boje originala, a ne boje popravka/, tako da se na mnogim mjestima vidi bolus grund.*

Dijelove, koji su se ljuštili, priljepio sam rastopinom damara u na domjestku za terpentin 1:2. Iza toga sam cio portret premazao jedan puta tankom naslagom rastopne damara u nadomjestku za terpentin 1:2. Lak kojim je portret bio premazan nijesam dirao.

32 MUO-AM, Izložba MUO – 10 – 17.2.1946. Vidi također bilj. 4: str. 2 [red. br. 8].

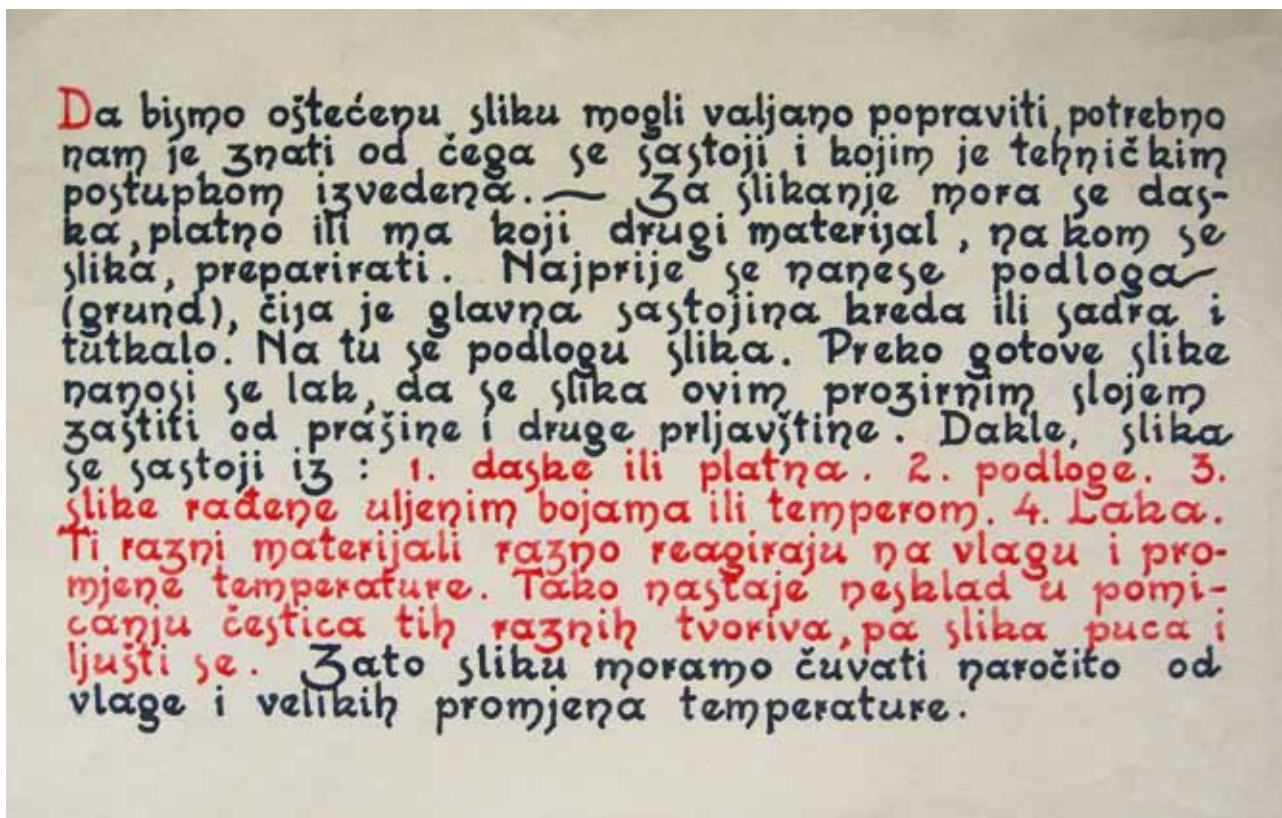
33 HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 85. Sv. Matija i Andrija [Autor: nepoznat, vlasnik: Kru. 73, izvješće sastavio: Zvonimir Wyrubal, 17. kolovoza 1945.; 9. ožujka 1946.] U izvješću sastavljenom u kolovozu 1945. stoji: *Tempera na lipovoj dasci. Daska je svinuta, crvotočna i oštećena na par mjesta. Boje zajedno s grundom mjestimice uzdignute i ispucale, na nekim mjestima i otpale. Lak potamnio i uprljan. Dijelove koji otpadaju učvrstio i izgadio. Lak skinuo, a snjime zajedno i prljavštinu. Lakirao damarom i voskom. U ožujku 1946., Wyrubal je ispod ovog odlmka rukom dopisao: *Naknadno zakitao i temperom retuširao manjke, da bude u skladu s ostalim ikonama s istog ikonostasa, koje su sve kitane i retuširane.**

34 Vidi bilj. 32 i bilj. 4: str. 2 [red. br. 9].

35 HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 168. Ikona Sv. Šimun i Luka (dio ikonostasa). [Autor: nepoznat, vlasnik: Kru. 41, izvješće sastavio: Zvonimir Wyrubal, 20. listopada 1945.] U izvješću stoji: *Tempera na dasci. Drvo crvotočno i trulo. Grund otpao uz rubove, naročito vodoravne. Lak potamnio i prljav. Zakitao dijelove daske i grunda, koji manjkaju. Skinuo stari prljavi lak. Retuširao temperom i lakirao damarom i voskom.*

36 Vidi bilj. 32 i bilj. 4: str. 2 [red. br. 10].

37 Wyrubal ga spominje u članku Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt i naša prva restauratorska izložba: *Tako sam jednoga dana među slamom i papirima ambalaže koje je trebalo odstraniti našao svitak staroga platna. Kad sam ga razmotao, vidio sam da je to vrlo lijepo slikani ženski portret, no na žalost jako uprljan i prematanjem teško oštećen. Kad sam ga kasnije izglačao, očistio i restaurirao, ustanovilo se da je to autoportret vojvodanske slikarice Katke Ivanović, jedan od najljepših njezinih radova. Nakon rata se slika našao vlasnik, pa mu je i vraćena. (Wyrubal, [1965.]: nav. dj. 116).*

8 Legenda s rukom ispisanim tekstom (Arhiv MUO)

Legend with handwritten text (Archives of the Museum of Arts and Crafts)

popucale i mjestimice otpadaju. *Slika je privremeno napeta na okvir i donekle očišćena. Morat će se prenijeti na novo platno, jer je staro trošno i slabo, mora se očistiti, zakitati i lakirati, pa će se oštećena mjesta jedva zamjećivati.*³⁸

Što se nalazilo na petome stalku, ne možemo reći, jer je sljedeća umjetnina koja se spominje u planu izložbe portret Dositeja Obradovića, a ta je slika bila izložena na stolu koji je stajao ispred stalaka. Uz sliku se nalazila cedulja s natpisom: *Usljed vlage i promjene temperature je boja popucala i uzdigla se na pojedinim mjestima. Slika nije još popravljena.*³⁹ Na stolu pored slike bio je izložen restauratorski pribor.

Uz lijevi zid prostorije nalazile su se četiri umjetnine: jedna nerestaurirana skulptura, jedna restaurirana i, između njih, dvije slike u procesu restauriranja. Po svemu sudeći, uz lijevu se skulpturu nalazila cedulja s natpisom: *Crvotočan, u novije vrijeme uljenom bojom neukusno polihromiran drveni kip, a uz desnu skulpturu natpis: Crvotočan drveni kip, u novije vrijeme bio je neukusno polihromiran uljenom bojom. Neukusni premaz boje je odstranjen.*⁴⁰ Dvije slike ne možemo sa sigurnošću identificirati.

38 Vidi bilj. 32 i bilj. 4: str. 2 [red. br. 11].

39 Vidi bilj. 4: str. 2 [red. br. 12].

40 Vidi bilj. 4: str. 4 [red. br. 19 i 20].

Posljednji izložak, lijevo od ulaza, bila je drvena polikromirana skulptura *Pietà* iz Drivenika (sl. 7).⁴¹ Pored skulpture se nalazilo nekoliko fotografija i natpis: *Crvotočna drvena skulptura iz XIV vj. u novije vrijeme bila je neukusno polihromirana uljenom bojom. Bila se je raspala u osam dijelova. Neki fragmenti manjkaju. Neukusni premaz uljene boje je odstranjen. Skulptura je slijepljena, a pukotine, rupe i sitniji manjci zakitati.*⁴²

U planu izložbe spominje se nekoliko izložaka za koje se ne može sa sigurnošću reći gdje su stajali, jer njihova pozicija nije označena na nacrtu. Ovdje ih navodim redosljedom kojim se spominju u planu izložbe:

.....
41 U pisanoj dokumentaciji restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt, drivenička *Pietà* zavedena je pod rednim brojem 49. U njenom je restauriranju sudjelovala i Stanislava Dekleva. Izvješće o zahvatu potpisuje Wyrroubal: *Skulptura je dosta crvotočinom izjedena. Od kasnijih premaza bojom je očišćena /očistila Slavka Dekleva /. Raspala se je u 4 velika i 3 manja dijela. Lijeva figura koja drži glavu Isusovu, gornji dio tijela Isusova i lijeva polovica tijela Bogorodičinog su u jednom komadu. Glava Bogorodice je drugi komad. Desna polovica tijela Bogorodičina i noge Isusove su u treći komad, a desna stojeća figura je četvrti. Manji otkinuti dijelovi su: donji dio ruke desne figure i dva manja fragmenta tla, na kojemu figure stoje.*

Sve sam te dijelove slijepio s tutkalom, u koje sam dodao malo formalina. Pukotine i sastave sam zakitao kitom sastavljenim iz krede, cinkovog bjelila, tutkala, damara, venecijanskog terpentina, malo voska i piljevine. Da kit dobije boju drva stavio sam bolusa i crne boje. U zaglavju dokumentacijskog kartona navedeno je da se u fototeci nalaze dvadeset tri fotografije umjetnine. (HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 49. Drivenik, Pietà /skulptura/, autor: nepoznat autor, izvješće sastavio: Zvonimir Wyrroubal, rujna 1944.).

42 Vidi bilj. 32 i bilj. 4: str. 4 [red. br. 18].

9 Josip Račić, *Portret sestre Pepice* – stanje prije restauratorskog zahvata, snimljeno 1945. (osobna ostavština Z. Wyroubala)

Josip Račić, *Portrait of sister Pepica* – condition prior to restoration works, photographed in 1945 (personal legacy of Z. Wyroubal)

1) Portret nepoznatog pravoslavnog svećenika⁴³ uz koji je stajala cedulja s natpisom: *Slika je udarcem probita. Morala bi se prenijeti na novo platno, no radi pomanjkanja platna staviti će se na poleđinu slike zakrpa. Oštećeno mjesto će se zakitati i retuširati, pa će se jedva zamjećivati, da je slika bila razderana. Nakon toga će se očistiti i nanovo lakirati. Slika još nije popravljena.*⁴⁴

2) Dvije fotografije autoportreta Slavka Šohaja koje je pratio natpis: *a. Slika je udarcem poderana; b. Ista slika nakon popravka.*⁴⁵

3) Karton (pano) s natpisom: *U radionici ovoga muzeja za popravak slika i kipova popravljeno je u zadnje 4 godine preko 250 umjetnina, većinom takovih, kojima je popravak bio bitno potreban, da posve ne propadnu.*⁴⁶

43 Ta se slika spominje u planu izložbe. Sudeći prema natpisu koji je uz nju stajao, u veljači 1946. još nije bila podvrgnuta restauratorskome zahvatu, no on je dovršen u ožujku. U restauratorskom izvješću čitamo: *Ulje na platnu, Platno jako poderano na čelu portreta. Lak potamnio i prljav. Boje na mnogo mjesta izgrebene. Zakrpa. Djelomice skinuo stari lak terpentinom. Boje su dosta osjetljive, pa se zato nije lak mogao potpuno skinuti. Retuširao krpano mjesto, a i sitnije ogrebotine damar-bojama. Lakirao damarom i voskom.* (HRZ-AZ, Pisana dokumentacija, 257. Nepoz. prav. sveć. Portret. [Autor: nepoznat, vlasnik: ? 23, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 9. ožujka 1946.]

44 Vidi bilj. 32 i bilj. 4: str. 2 [red. br. 13].

45 Vidi bilj. 4: str. 2 [red. br. 14].

46 Vidi bilj. 4: str. 3 [red. br. 15].

4) *Oštećena ikona, na kojoj se vide naslage boje i podloge.*⁴⁷

U planu izložbe nije navedena šifra vlasnika ili neki drugi podatak temeljem kojega bi bilo moguće odrediti o kojoj se umjetnini radi. Uz tu je ikonu stajala cedulja (sl. 8) sa sljedećim tekstom: *Da bismo oštećenu sliku mogli valjano popraviti, potrebno nam je znati od čega se sastoji i kojim je tehničkim postupkom izvedena. ~ Za slikanje mora se daska, platno ili ma koji drugi materijal, na kom se slika, preparirati. Najprije se nanese podloga (grund), čija je glavna sastojina kreda ili sadra i tutkalo. Na tu se podlogu slika. Preko gotove slike nanosi se lak, da se slika ovim prozirnim slojem zaštiti od prašine i druge prljavštine. Dakle, slika sa sastoji iz: 1. daske ili platna. 2. podloge. 3. slike rađene uljenim bojama ili temperom. 4. Laka. Ti razni materijali razno reagiraju na vlagu i promjene temperature. Tako nastaje nesklad u pomicanju čestica tih raznih tvoriva, pa slika puca i ljušti se. Zato sliku moramo čuvati naročito od vlage i velikih promjena temperature.*⁴⁸

5) Jedna kartica fototeke sa snimkom potpisa nekog slikara i ceduljom na kojoj je pisalo: *U muzejskoj radionici za popravak umjetnina sastavlja se fototeka signatura naših likovnih umjetnika.*⁴⁹ Moguće je da je ovaj izložak stajao na stoliću pored dokumentacijskih kartona i fotografija *Car-skih dveri*.

TKO JE AUTOR IZLOŽBE I ŠTO SE NJOME HTJELO POSTIĆI?

Stručnost kojom su pisani izložbeni tekstovi navodi na zaključak da je njihov autor Zvonimir Wyroubal, voditelj muzejske restauratorske radionice. Wyroubal je restaurirao većinu umjetnina prikazanih na izložbi,⁵⁰ budući da je od 1942.⁵¹ do 1945. godine bio jedini restaurator u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (sredinom 1945. godine pridružile su mu se slikarica Antonija Tkalčić, supruga Vladimira Tkalčića, restauratorica Stanislava Dekleva i restauratorica-pripravnicica Jelena Paladin-Bocarić). Može se pretpostaviti da je Wyroubal osmislio i odredio i koncepciju izložbe.

Restauratorska izložba koju je u veljači 1946. godine priredio Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu imala je jasan cilj: upoznati širu javnost s radom restauratora, jer je restauratorska profesija, kako Wyroubal ističe u svome

47 Isto [red. br. 16].

48 Vidi bilj. 32 i bilj. 4: str. 3 [red. br. 16]. Legenda koja se čuva u arhivu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu ispisana je rukom.

49 Vidi bilj. 32 i bilj. 4: str. 3 [red. br. 17].

50 Podatke o restauraciji uspjela sam pronaći za jedanaest od šesnaest izloženih umjetnina. Od tih jedanaest umjetnina, Wyroubal je samostalno restaurirao deset (samo je na projektu restauriranja drveničke *Pietà* imao suradnicu).

51 Wyroubal je za muzej počeo raditi 8. kolovoza 1941. godine (OO, Wyroubal, Rješenje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti kojim se Zvonimir Wyroubal prevodi u zvanje konzervator i raspoređuje u peti plaćevni razred, 23. lipnja 1958.). Isprva je bio angažiran na poslovima identifikacije i popisivanja umjetnina, a uz to je obavljao posao muzejskog fotografa i crtača (Wyroubal, Zvonimir [1965]: nav. dj. 116). Njegov prvi dokumentirani restauratorski zahvat datira iz 1942. godine (HRZ-AZ, Pisana dokumentacija) pa se to može smatrati početkom djelovanja restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu.

10 Zvonimir Wyroubal u restauratorskoj radionici Muzeja za umjetnost i obrt u srpnju 1945.; na štafelaju u pozadini vidi se restaurirana Račićeva slika *Portret sestre Pepice*, ali i nekoliko drugih slika iz Moderne galerije (osobna ostavština Z. Wyroubala).

Zvonimir Wyroubal in the restoration workshop of the Museum of Arts and Crafts, July 1945; on the easel in the background stands the restored painting by Račić, *Portrait of sister Pepica*, and a few other paintings from the Modern Gallery (personal legacy of Z. Wyroubal).

članku, kod nas u to vrijeme još uvijek bila potpuno nova djelatnost.⁵²

Izložbom se, što je još važnije, željelo upozoriti nadležne ustanove na problem očuvanja pokretne kulturne baštine. Ratni je vjor iza sebe ostavio brojne oštećene umjetnine. Neke su pretrpjele oštećenja u oružanim sukobima, druge su stradale zbog neadekvatne pohrane; spomenimo samo sliku Josipa Račića *Portret sestre Pepice* koja je, s nekoliko stotina drugih slika iz Moderne galerije, za vrijeme Drugog svjetskog rata bila pohranjena u grobnici glavne kapele na Mirogoju. Slika se nalazila pod prozorom, gdje je bila izložena velikoj vlazi pa se u sloju laka pojavila bjeličasta maglica, a cijelu je poledinu zahvatila zelena plijesan.⁵³ Oštećene umjetnine dopremane su u restauratorsku radionicu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, budući da je to bila jedina javna restauratorska radionica u zemlji (sl.

9, 10). Obim posla se povećavao, a radionica, sa skućenim prostorom i skromnim brojem djelatnika, nije mogla odgovoriti na nove izazove.

Navedeno ukazuje na golemu važnost koju je restauratorska izložba iz 1946. godine imala. *[U]pravo ta izložba, mislim, najviše [je] pridonijela da su naša nastojanja našla svuda na razumijevanje i da je restauratorska služba kod nas dostigla nivo na kojemu se danas nalazi*, zapisao je Wyroubal 1965. godine, na zalazu svoje karijere, što potvrđuje da je izložba ostvarila zadane ciljeve.⁵⁴

NEKOLIKO NAPOMENA O IZLOŽENIM UMJETNINAMA

Zanimljivo je spomenuti da je većina izloženih umjetnina potjecala iz pravoslavnih crkava i manastira koji su se nalazili na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Te su umjetnine 1941. godine bile dopremljene u Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu – u to vrijeme Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt – u sklopu velike akcije

52 Zanimljivo je spomenuti da je Wyroubal u sklopu *Tjedna kulture* održao i javno predavanje „Konzerviranje i restauriranje umjetnina“. Njegovo je predavanje bilo dio serije javnih predavanja kojima su djelatnici zagrebačkih muzeja predstavljali rad svojih ustanova (MUO-AM, Izložba MUO – 10-17.2.1946., Raspored predavanja o značenju, radnim zadacima zagrebačkih muzeja, srodnih javnih i privatnih zbirki, te Konzervatorskog zavoda, bez nadnevka).

53 Wyroubal, Z. (1953.): Tri slike restaurirane u Restauratorskom zavodu Jugoslavenske akademije, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, 3 (1): 75 – 84, Beograd, str. 82 – 83.

54 Wyroubal, Z. (1965.): nav. dj. 117. Wyroubal je otišao u mirovinu krajem veljače 1965. godine.

spašavanja tzv. pravoslavnih starina koju je pokrenuo i vodio ravnatelj Muzeja, prof. Vladimir Tkalčić.⁵⁵

U srpnju 1941. godine Ministarstvo nastave NDH naložilo je Tkalčiću da u pravoslavni manastir Gomirje kraj Ogulina pošalje stručni tim koji će pregledati napuštene zgrade i preuzeti predmete koji imaju kulturno-historijski značaj. Tkalčić je dobro poznao inventar toga manastira, jer je dvije godine ranije uredio njegovu riznicu i izradio stručni katalog. Osim toga, pravoslavne starine na teritoriju Hrvatske bile su područje njegova znanstvenoga interesa. Manastir je pregledan, umjetnine prikupljene, a uz izvještaj o obavljenom poslu Tkalčić je Ministarstvu uputio zamolbu da se njegovu muzeju i Konzervatorskom odjelu u Zagrebu dozvoli da preuzmu *sve nedovoljno zaštićene pravoslavne starine u Hrvatskoj, jer će one inače (...) djelomice ili sasvim propasti.*⁵⁶ Zahtjevu je udovoljeno pa je Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu dobio dozvolu da preuzme u suradnji s osobljem Arheološkog, Historijskog i Etnografskog muzeja te Konzervatorskog zavoda u Zagrebu *sve starine u pravoslavnim crkvama i manastirima u Hrvatskoj, koje su izvrgnute propasti.*⁵⁷

Akcija prikupljanja umjetnina i njihova prenošenja u Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu organizirana je krajem kolovoza 1941. godine, nakon što su osigurana financijska sredstva za taj posao. Akcija je trajala svega sedamnaest dana, od 29. kolovoza do 16. rujna 1941., a u njoj je sudjelovalo dvanaest muzejskih djelatnika i jedan djelatnik Konzervatorskog zavoda u Zagrebu. Iz Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt na teren su otputovali ravnatelj prof. Vladimir Tkalčić, kustos dr. Ivan Bach, knjižničar prof. Zdenko Vojnović i dvoje podvornika; iz Arheološkog muzeja kustos dr. Mirko Šeper, preparator Jakov Pavelić i dvoje podvornika; iz Hrvatskog državnog povijesnog muzeja kustos dr. Držislav Švob; iz Hrvatskog državnog etnografskog muzeja asistent Marcel Davila i podvornik muzeja te podvornik Konzervatorskog zavoda u Zagrebu. Pratila su ih dva činovnika, nekoliko podvornika zagrebačke sveučilišne knjižnice i prof. Stjepan Gottwald iz Ponove, tijela nadležnog za svu podržavljenu pokretnu i nepokretnu imovinu u NDH.⁵⁸

Rad na terenu odvijao se u velikoj žurbi i uz goleme poteškoće. Nije bilo dovoljno prijevoznih sredstava, a zbog prekinutog cestovnog prometa nije bilo moguće posjetiti sva mjesta u kojima je trebalo preuzeti umjetnine. Nerazumijevanje i nesusretljivost lokalnih vlasti dodatno su

otežavali posao.⁵⁹ Usprkos tomu, muzej [za umjetnost i obrt] nije propustio ni jedne mogućnosti da spasi pravoslavne kulturno-historijske spomenike iz svih mjesta koja su muzejskim izaslanicima bila pristupačna, istaknuo je kasnije Tkalčić.⁶⁰ U svim mjestima, gdje je muzej preuzimao predmete, a ikonostase ili drugi namještaj nije preuzeo za muzej zbog pomanjkanja prijevoznih sredstava ili zbog toga što ti predmeti nisu bili od historijske ili umjetničke vrijednosti, osoblje muzeja upozoravalo je nadležne vlasti, da u slučaju rušenja crkve treba ikonostas i sve pokretne predmete skloniti na sigurno mjesto i o tome obavijestiti muzej.⁶¹ U muzej je dovezeno oko 30 vagona starina.⁶²

Dio predmeta bio je jako oštećen, no Muzej 1941. godine nije imao svoju restauratorsku radionicu u kojoj bi takvi predmeti mogli biti tretirani. Radionica je formirana tek sljedeće, 1942. godine. Njezino je osnivanje zapravo inicirano dopremanjem umjetnina s ratom zahvaćenih područja. Ne čudi, stoga, što su te umjetnine bile i brojčano najzastupljenije na restauratorskoj izložbi koju je muzej priredio 1946. godine.

Vežano uz daljnju sudbinu umjetnina koje su 1941. godine prenesene u Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu, Fedor Moačanin navodi da je nakon Drugoga svjetskog rata, na inicijativu Glavnog odbora Srba u Hrvatskoj i srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“, osnovan Muzej Srba u Hrvatskoj, isprva kao odjel Muzeja za umjetnost i obrt, a od 1948. godine kao odjel Povijesnoga muzeja Hrvatske. Zbirku su činili predmeti prikupljeni na teritoriju Narodne Republike Hrvatske, *dok su predmete s teritorija NR Srbije preuzeli izaslanici Ministarstva prosvjete Srbije i Patrijaršije.*⁶³ To potvrđuje i Anđela Horvat koja navodi da je jedan dio prikupljenog materijala *dao podlogu za osnutak Muzeja Srba u Hrvatskoj, dok je veći dio tih spomenika poslije svršetka rata prevezen u Beograd.*⁶⁴ Vera Borčić pojašnjava da su predmeti spašeni iz srpskih crkava i manastira po Hrvatskoj nakon rata bili čuvani u Muzeju kao pohrana Srpske pravoslavne crkve.⁶⁵

Muzej Srba u Hrvatskoj je od 1951. godine djelovao kao samostalna ustanova, a 1963. godine ponovno je postao odjel Povijesnoga muzeja Hrvatske. Danas se u zbirkama

59 MUO-AM, Arhiv Vladimira Tkalčića, kutija br. 12: Zapisnik sastavljen pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Zagrebu – na pitanja odgovara V. Tkalčić; 15. svibnja 1946.: str. 1 – 2.

60 Vidi bilj. 56: str. 7.

61 Isto: str. 5. Tkalčić se nije zaustavio na tome: kad je čuo da ustaške vlasti planiraju rušiti pravoslavne crkve, na vlastitu je inicijativu poslao brzojavnu molbu svim velikim župama NDH i zatražio da se područnim tijelima naredi da u slučaju kakvog rušenja izluče iz crkve sve pokretnine za koje bi bilo šteta da propadnu i da ih pohrane na sigurno mjesto do dolaska muzejskih izaslanika (vidi bilj. 58: str. 2).

62 MUO-AM, Arhiv Vladimira Tkalčića, kutija br. 12: Tekst I. Bacha „Umjetničke starine Srba u Hrvatskoj“, 1946.

63 Moačanin, F. (1948.): Muzej Srba u Hrvatskoj, *Historijski zbornik*, 1 (1 – 4): 217–221, Zagreb, str. 218.

64 Horvat, A. (1955.): Tkalčić i konzervatorski rad, *Tkalčićev zbornik*, 1: 209 – 216, Zagreb, str. 215.

65 Borčić, V. (1971.): *Zbirka umjetnički obrađenog metala Srba u Hrvatskoj*: str. 5; Borčić, V. (1978.): *Zbirka slika Odjela Srba u Hrvatskoj*: str. 7. Zahvaljujem dr. sc. Marini Bregovac Pisk što me uputila na ovu literaturu.

55 Spašavanje i inventarizacija kulturne baštine Srba na teritoriju današnje Republike Hrvatske tema je doktorskoga istraživanja Ljiljane Vukašinić (mentor: dr. sc. Dragan Damjanović) pa su u tekstu dani samo osnovni podaci o djelovanju komisije koja je provodila akciju.

56 MUO-AM, Arhiv Vladimira Tkalčića, kutija br. 12: Zapisnik sastavljen pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Zagrebu – na pitanja odgovara V. Tkalčić; 15. listopada 1945.: str. 1.

57 Isto: str. 2.

58 Isto.

Hrvatskog povijesnog muzeja, sljednika te ustanove, nalaze samo predmeti koje je Muzej otkupio ili koji su mu donirani. Predmeti koji su u Muzeju bili pohranjeni, i koji su bili vlasništvo Srpske pravoslavne crkve, osamdesetih su godina 20. stoljeća vraćeni eparhijama iz kojih su potjecali.⁶⁶

ZAKLJUČAK

Restauratorska izložba Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu značajna je, jer pruža uvid u metodologiju restauriranja pokretne baštine koja se prakticirala u prvoj javnoj restauratorskoj radionici u Hrvatskoj u razdoblju Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega. Izložba pokazuje da su prvenstvo restauriranja imale najteže oštećene umjetnine. Ranije intervencije na umjetninama estetski su se valorizirale pa su se odstranjivali samo *neukusni* (nagrđujući) premazi. Restauratorski se zahvat zaustavljao ondje gdje počinje pretpostavka (slike kojima nedostaje *koji važan dio crteža ne retuširaju se*). Prije bilo kakvog zahvata, predmet bi se temeljito proučio,⁶⁷ a osobita se važnost pridavala

dokumentiranju (fototeka signatura istraživačima bi i danas mogla biti dragocjen izvor podataka). Može se zaključiti da su Wyroubal i njegovi suradnici, premda sputani skromnim financijskim mogućnostima, radili na razini svoje epohe.

Izložba također pokazuje da su djelatnici Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu imali razvijenu svijest o potrebi informiranja i senzibiliziranja šire javnosti za problem očuvanja pokretne baštine. Velika posjećenost izložbe⁶⁸ svjedoči da su uspjeli pobuditi interes javnosti, a to je zasigurno dalo poticaj daljnjem razvoju restauratorske službe u Hrvatskoj.

Osnivanje restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu bilo je inicirano dopremanjem umjetnina s ratom zahvaćenih područja; restauratorska izložba Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu iz 1946. godine podsjećala je na tu činjenicu, kao i na golemi napor koji su djelatnici zagrebačkih muzeja, a osobito prof. Vladimir Tkalčić, uložili u spašavanje ratom ugrožene baštine.

Summary

RECONSTRUCTION OF THE LAYOUT OF THE FIRST RESTORATION EXHIBITION IN CROATIA

In February 1946 the Museum of Arts and Crafts /Muzej za umjetnost i obrt/ in Zagreb presented through an exhibition the work of its restoration studio, which – at that time – was the first and the only public restoration studio in Croatia. This was the first exhibition of that kind in the country and therefore very significant for the affirmation of the restoration profession.

Due to a lack of funding, an exhibition catalogue could not be produced. However, some written records of the exhibition do exist. Restorer Zvonimir Wyroubal, head of the Museum of Arts and Crafts' restoration studio, wrote a short article about it. (Evidence suggests that Wyroubal was also the author of the exhibition.) In the article, „Restoration studio of the Museum of Arts and Crafts and our first restoration exhibition“ Wyroubal states that the exhibition was titled „Conservation and restoration of works of art“, and that it lasted from 10 to 17 February 1946. The aim of the exhibition, as he explains, was to acquaint the responsible institutions and the general public with the work of restorers, as well as to enable for the work and the activity of the Museum restoration studio to expand.

In his text Wyroubal summarises the concept of the exhibition, but does not mention the exhibits nor does he explain how they were arranged. The exhibition layout, however, can be reconstructed

almost in detail based on a few documents kept in Wyroubal's personal archive and the archives of the Museum of Arts and Crafts in Zagreb. These include the plan of the exhibition, which lists all exhibited artworks and the texts of exhibition labels, the sketch of the ground plan of the exhibition room, in which the spatial disposition of exhibits is marked, and several exhibition labels.

Since the exhibition plan does not include the names of the artworks, only the codes of their owners, a study was made of the written documentation of the Museum of Arts and Crafts' restoration studio in order to identify these objects. This documentation is stored in the archives of the Croatian Conservation Institute / Hrvatski restauratorski zavod/.

Research has shown that sixteen objects had been exhibited: thirteen paintings and three wooden polychromed sculptures, each at a different stage of the restoration treatment. The exhibited works of art were not representative by their art-historical value, but by related conservation and restoration issues. Instead of subject legends, the objects were accompanied by thematic legends describing the types and causes of damages and listing the works done. Restoration tools and equipment were also displayed.

The importance of this exhibition lies in the fact that it presented the methodology of conservation and restoration of easel paintings

66 Bregovac Pisk, M., Upit o Muzeju Srba u Hrvatskoj. Privatna poruka. (11. rujna 2014.).

67 Zanimljivo je da je u fasciklu s materijalima o dvjema izložbama održanim povodom „Tjedna kulture“ pronađen prijedlog zahtjeva za alate i pribor potreban za restauratorski laboratorij Muzeja primijenjene umjetnosti, koji bi se trebali nabaviti iz Njemačke kao ratna odšteta, u kojemu se traže četiri povećala i binokularni mikroskop: *For the restoration: Proposition for the request of tools and implements needed for the restorators laboratory of the Museum of applied arts which should be obtained from Germany as war indemnity* (MUO-AM, Izložba MUO – 10-17.2.1946. [dokument bez naziva i nadnevkal]).

68 Izložba „Historijat, organizaciona struktura i rad Muzeja za umjetnost i obrt“ imala je 2611 posjetitelja (MUO-AM, Arhiv Zdenke Munk, vidi bilj. 7).

and polychrome wooden sculptures practiced in Croatia in the period of WW2 and immediately after. The exhibition also reveals that the staff of the Museum of Arts and Crafts in Zagreb already then was highly aware of the need to raise public awareness to the issue of cultural heritage preservation.

It is interesting to note that the majority of displayed objects originated from Orthodox churches and monasteries on the territory of the Independent State of Croatia /Nezavisna Država Hrvatska (NDH)/. Those artworks were shipped in 1941 to the Museum of Arts and Crafts in Zagreb – at the time Croatian State Museum of Arts and Crafts /Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt/ – as

part of a major rescue operation launched by Museum Director, prof. Vladimir Tkalčić.

Most of the paintings and icons that were brought to the Museum were in poor condition. However, the Museum did not have a restoration studio in 1941; it was formed a year later, in 1942. The founding of the restoration studio of the Museum of Arts and Crafts in Zagreb was actually initiated by works of art being shipped from war-affected areas. The 1946 restoration exhibition of the Museum of Arts and Crafts was a reminder of that fact, as well as of huge efforts invested by the staff of Zagreb museums, in particular prof. Vladimir Tkalčić, in saving war-affected heritage.